

ZYGMUNT KOWALCZYK

RACHUNKOWOŚĆ SPOŁECZNA A PLANOWANIE GOSPODARKI NARODOWEJ

Szereg współczesnych państw kapitalistycznych troszczy się nie tylko o zapewnienie równowagi gospodarczej kraju w krótkim okresie czasu, lecz także o wzrost gospodarczy i zmiany strukturalne w aspekcie długofalowym. Interwencjonizm państwa w tej dziedzinie przejawia się w postaci różnorodnych planów gospodarczych, których zasadniczym celem jest zapewnienie optymalnego wzrostu całej gospodarki narodowej przy pewnych zmianach instytucjonalnych i strukturalnych w ramach istniejących stosunków produkcji. Chodzi więc o zapewnienie odpowiedniej perspektywy rozwoju gospodarczego kraju bez dokonania zmian w bazie ekonomicznej. Idea planowania, będąca dotychczas monopolem gospodarki socjalistycznej, zdobyła sobie zwolenników w niektórych krajach kapitalistycznych¹. Szereg państw kapitalistycznych posiada obecnie plany gospodarcze: Francja (1962—1965), Norwegia (1962—1965), Szwecja (1961—1965), Anglia (1962—1966), Portugalia (1959—1964), w Belgii założono w 1959 r. Biuro Programowania Ekonomicznego, w Holandii także istnieje od r. 1947 Centralne Biuro Planowania².

Oczywiście, idea planowania wkraczała do gospodarki kapitalistycznej z dużym oporami, zwłaszcza ze strony sfer kapitalistycznych. Sfery te dopatrywały się w planowaniu zamachu na „wolność gospodarczą” i furtki dla systemu socjalistycznego³.

Organ planujący w państwie kapitalistycznym nie ma w stosunku do różnych podmiotów gospodarczych sankcji wykonawczej w zakresie realizacji celów nakreślonych planem. Plan jest tam raczej zbiorem skoordynowanych hipotez dotyczących przyszłego rozwoju gospodarczego kraju, a nie nakazem organu planującego, jak to ma miejsce w systemie

¹ Por. O. Lange, *Rozwój gospodarczy, planowanie i współpraca gospodarcza*, w: *Teorie wzrostu gospodarczego a współczesny kapitalizm*, Warszawa 1962, s. 22.

² Por. H. Jarosławska, *Programowanie ekonomiczne w Europie Zachodniej*, *Gospodarka Planowa* 1963, nr 11, s. 42.

³ Por. S. Kruszczyński, *Metody wieloletniego planowania we Francji*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1963, nr 4, s. 73.

socjalistycznym. Plan tak ma charakter wskazujący, „indykatywny”, jak mówią Francuzi. Możemy więc mówić nie o planowaniu, lecz raczej o programowaniu ekonomicznym; termin „program” wyklucza autorytatywną presję ze strony administracji gospodarczej⁴.

Zasadniczą cechą wszystkich planów czy programów rozwoju gospodarki narodowej jest, a przynajmniej powinna być wewnętrzna zgodność celów i środków zmierzających do osiągnięcia nakreślonych celów. Wewnętrzna zgodność jest nieodzowna dla zapewnienia skuteczności działań wszystkich podmiotów gospodarczych w skali całej gospodarki narodowej. Dotyczy to zarówno pojedynczych przedsiębiorstw, jak i całych gałęzi gospodarczych. To dążenie do zapewnienia wewnętrznej zgodności poczyniła w skali makroekonomicznej jest w gospodarce kapitalistycznej podyktowane także obawą przed fluktuacjami koniunkturalnymi typu kryzysowego, które zagrażają istnieniu całego systemu społeczno-gospodarczego.

Warunek wewnętrznej zgodności programów ekonomicznych występuje w trzech płaszczyznach, a mianowicie: strumieni dóbr i usług, dochodów i oszczędności oraz strumieni finansowych⁵.

1. Program rozwoju każdej gałęzi dostarczającej dobra i usługi powinien być zgodny z programem rozwojowym pozostałych gałęzi. Równocześnie program całej wewnętrznej produkcji dóbr i usług musi być uzgodniony z programem importu i eksportu.

2. Z punktu widzenia strumieni dochodów i oszczędności chodzi o to, aby dochód narodowy został właściwie podzielony na konsumpcję i inwestycje, aby globalna suma oszczędności pozwoliła zrealizować nakreślone inwestycje, aby podział oszczędności między różne podmioty gospodarcze zapewniał realizację inwestycji w poszczególnych działach gospodarki narodowej, aby działalność administracji gospodarczej nie doprowadziła do zachwiania równowagi monetarnej, aby dochody podzielone pomiędzy klasy i grupy społeczne ludności zapewniły realizację konsumpcji w rozmiarach i w strukturze nakreślonych planem.

2. Wreszcie z punktu widzenia strumieni finansowych chodzi o to, aby instytucje finansowe mogły tak pokierować oszczędnościami, że trafią one do właściwych inwestorów i to na warunkach odpowiadających obu stronom oraz zgodnie z obowiązującymi zasadami funkcjonowania tychże instytucji finansowych.

Z powyższego wynika, że program ekonomiczny zakłada istnienie pewnej równowagi fizycznej, rzeczowej oraz równowagi finansowej, przy

⁴ W niniejszym opracowaniu będziemy używać zamiennie terminów „plan” i „program”.

⁵ Por. E. Betout-Mossé, *La comptabilité nationale dans la préparation du IV Plan*, Etudes de Comptabilité Nationale 1963, nr 4, s. 266.

czym równowadze rzeczowej musi odpowiadać równowaga finansowa. Szczególnie dużego znaczenia nabiera w gospodarce kapitalistycznej równowaga finansowa. Dostateczna suma dóbr, usług czy dochodów nie wystarcza bowiem dla zrealizowania celów nakreślonych planem. Mechanizm rynkowy oraz działalność instytucji finansowych powinny zapewnić skierowanie danych dóbr, usług i dochodów na odpowiednie tory ich zużytkowania, zgodnie z programem. Tymczasem mechanizm rynkowy i finansowy ma charakter żywiołowy. Interwencja państwa wywiera na nie stosunkowo słaby wpływ. Powoduje to duże trudności, zwłaszcza przy programowaniu długofalowym, kiedy to obydwa omawiane mechanizmy mogą ulec poważnym zmianom, trudnym do przewidzenia. W programowaniu długofalowym łatwiej jest ustalić równowagę rzeczową niż równowagę finansową.

Jeżeli warunek wewnętrznej zgodności programów nie jest respektowany, wówczas programy produkcji, inwestycji i konsumpcji są ze sobą sprzeczne. Wystąpią wtedy różne braki w równowadze ogólnej i w równowagach cząstkowych i związane z tym zahamowania wzrostu gospodarczego założonego w planie. Z powyższego wynika, że wewnętrzna zgodność programów i związane z nią zharmonizowanie oraz wybór celów i środków stanowią podstawowe problemy planów rozwoju gospodarki narodowej.

Rachunkowość społeczna jest przede wszystkim narzędziem dla zapewnienia wewnętrznej zgodności programów rozwoju gospodarki narodowej. Dzięki zasadzie podwójnego zapisu, rachunkowość społeczna wyraża pewne związki i zależności pomiędzy różnymi podmiotami i przedmiotami gospodarki narodowej; związki te decydują o równowadze całego gospodarstwa narodowego. Przy pomocy rachunkowości społecznej, ujmującej wszystkie podstawowe zależności ilościowo-rachunkowe podmiotów i przedmiotów gospodarki narodowej, można wykazać zachwianie równowagi, określić miejsce i rozmiary braku równowagi.

Poza omawianymi związkami ilościowo-rachunkowymi istnieją między innymi relacje techniczno-bilansowe, które wykazuje i mierzy system przepływów międzygałęziowych⁶. Te związki zależności między różnymi gałęziami działalności gospodarczej, wyrażone w tzw. współczynnikach technicznych, mają istotne znaczenie dla programowania przyszłego rozwoju gospodarczego. Na podstawie znajomości wielkości produkcji danej gałęzi można przy pomocy tych współczynników określić

⁶ System przepływów międzygałęziowych zaliczony jest w poczet rachunkowości społecznej (zob. Z. (Kowalczyk, *Systemy rachunkowości społecznej w kapitalizmie*, Rocznik Ekonomiczny PTE 1960/161, Poznań, 1961, s. 208—209).

produkcję pozostałych gałęzi, niezbędną dla osiągnięcia nakreślonej wielkości produkcji⁷.

Ponadto, rachunkowość społeczna dostarczając jednolite serie danych o ewolucji gospodarczej w przeszłości pozwala na wykrycie pewnych związków zależności pomiędzy różnymi wielkościami makroekonomicznymi gospodarki narodowej, jak na przykład pomiędzy produkcją globalną a inwestycjami, produkcją a zatrudnieniem, produkcją poszczególnych branż a importem różnych produktów, konsumpcją globalną a konsumpcją według produktów itp. Jednakże wykorzystanie powyższych relacji obliczonych na podstawie danych rachunkowości retrospektywnej jest zwodnicze w przewidywaniu przyszłej ewolucji gospodarki narodowej. Pomija się bowiem wtedy zmiany w postępie technicznym i ekonomicznym oraz przede wszystkim wpływ wahań koniunkturalnych na te relacje. Przyjmuje się wtedy pewną stałość w strukturze społeczno-gospodarczej kraju, co może być ważnym założeniem tylko w przewidywaniach krótkookresowych.

Jak stwierdzono powyżej, ogromną rolę w planach gospodarczych ma równowaga finansowa gospodarki narodowej. Narzędziem ustalania tej równowagi może być system przepływów finansowych; system ten jest także formą rachunkowości społecznej⁸.

Rachunkowość społeczna ma ponadto bardzo ważną zaletę z punktu widzenia potrzeb opracowania programów ekonomicznych: może być ona z jednej strony globalna i syntetyczna, a z drugiej strony — bardzo szczegółowa. Każde konto podmiotowe i przedmiotowe może ulec „dezagregacji”, rozbiciu na konta bardziej szczegółowe, których wzajemne powiązania decydują o równowadze całego systemu. W ten sposób rachunkowość społeczna prowadzi do określenia i wydobycia z całości kształtu działalności gospodarczej kraju wielkości makroekonomicznych, bardziej lub mniej agregatowych, które służą do ustanowienia programów rozwoju gospodarczego.

W celu konkretnego wykazania możliwości użytkowania rachunkowości społecznej dla ustanowienia programów rozwoju gospodarczego posłużymy się przykładem Francji. Francja jest w trakcie realizacji

⁷ Zob. K. Porwit, J. Żurkowski, *Niektóre specjalne przykłady możliwości zastosowania współczynników powiązań między gałęziowych w planowaniu gospodarczym*, Prace i Materiały Zakładu Badań Ekonomicznych 1958, nr 14 oraz K. Porwit, *Zastosowanie metody nakładów-wyników w praktyce planowania i analiz ekonomicznych*, *Ekonomista* 1963, nr 6, s. 1083—1113.

⁸ Zob. J. Powelson, *Economie Accounting*, Nowy Jork 1955, rozdz. 25 „Flow of Funds Accounts”, s. 452—983. Istota systemu rachunkowości przepływów finansowych polega na rejestrowaniu wszystkich transakcji dokonywanych między poszczególnymi jednostkami gospodarczymi, wyrażonymi w pieniądzu gotówkowym lub kredycie.

czwartego planu gospodarczego i ma jeden z najlepiej rozbudowanych systemów rachunkowości społecznej. Uzasadniony więc wydaje się wybór tego kraju dla naszych celów⁹.

Rachunkowość społeczna, jako narzędzie zapewnienia wewnętrznej zgodności planu, posłużyła we Francji dla opracowania IV planu w dwóch zasadniczych fazach prac nad planem: przy opracowaniu ogólnego szkicu rozwoju gospodarki narodowej, a następnie w toku prac zdecentralizowanych nad planem¹⁰.

W pierwszej fazie prac nad programem rozwoju gospodarczego kraju organ planujący sporządza na użytek rządu, który ustala podstawowe kierunki rozwoju gospodarczego, finansowego i socjalnego, kilka wariantów, szkiców przyszłej ewolucji gospodarczej kraju. Szkice te dotyczą sytuacji gospodarstwa narodowego w ostatnim roku planu i stanowią pewnego rodzaju ekstrapolację „rachunków narodowych” roku wyjściowego. Chodzi tu o ustalenie równowagi rzeczowej (równowagi zasobów i ich końcowego zużycia) oraz równowagi finansowej w ostatnim roku planu.

Punktem wyjścia dla ustalenia równowagi rzeczowej roku końcowego planu było obliczenie optymalnego tempa wzrostu dochodu narodowego w okresie objętym planem. W tym celu oparto się na analizie trendu rozwojowego gospodarki narodowej i jego ekstrapolacji, korygowanej szacunkiem możliwości interwencji państwa oraz przewidywanej ewolucji koniunktury światowej¹¹.

Opracowanie pierwszych szkiców rozwoju gospodarczego oparto na trzech wariantach wzrostu dochodu narodowego (ściślej mówiąc Produktu Wewnętrzny Brutto według terminologii rachunkowości społecznej). Pierwszy z nich określał roczną stopę wzrostu na 4,5%, co odpowiadało dotychczasowej ewolucji gospodarki francuskiej w okresie powojennym i stanowiło zwyczajną ekstrapolację minionych tendencji w tym zakresie; drugi — 3%, co odpowiadało ewolucji gospodarczej szeregu wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych, jak Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Belgia i kraje skandynawskie; trzeci — 6%/G, a to oznaczało prowadzenie polityki bardzo silnie interwencyjonej, zapewniającej wysoką stopę wzrostu gospodarczego¹².

Analiza trendu rozwojowego w przeszłości, służąca do ustalenia

⁹ Na wybór ten wpłynęła także możliwość uzyskania odpowiednich materiałów. Na ogół metody opracowania omawianych programów oraz ich kolejne przybliżenia nie są podawane do publicznej wiadomości; publikuje się ostateczny efekt prac organu planującego — sam plan czy program rozwoju gospodarczego.

¹⁰ E. Betout-Mosse, op. cit., s. 267.

¹¹ S. Kruszczyński, op. cit., s. 81.

¹² Por. ibidem, s. 81 i 82.

stopy wzrostu w przyszłości, jest możliwa dzięki danym dostarczonym przez rachunkowość społeczną. Podstawę tego rodzaju analizy stanowią wielkości makroekonomiczne ujęte w rachunkowości społecznej, a zwłaszcza wielkość dochodu narodowego.

Przy pomocy rachunkowości społecznej, a przede wszystkim „tablicy ekonomicznej”, można określić także równowagę rzeczową gospodarki narodowej. Równowaga przychodów—rozchodów dóbr i usług finalnych może być ujęta w postaci następującego równania:

produkcja + import = konsumpcja ludności + konsumpcja administracji + inwestycje + eksport.

Powyższe równanie posłużyło do rozbicia produktu końcowego na ostatni rok planu. Produkt ten obliczono dla poszczególnych trzech wariantów na podstawie formuły:

$$D_t = D_0 (1 + r_a)^t,$$

gdzie r_a oznacza przeciętną roczną stopę przyrostu dochodu narodowego brutto¹³.

Przy badaniu zużycia tak obliczonego produktu dokonano estymacji popytu finalnego ludności i administracji, inwestycji oraz wymiany z zagranicą. Następnie dokonano szacunku produkcji techniką input-output z podziałem na 17 branż oraz zbadano zapotrzebowanie na siłę roboczą, niezbędną dla uzyskania poprzednio ustalonej wielkości produkcji. Zanim przystąpiono do określenia konsumpcji ludności i administracji trzeba było ustalić szereg hipotez dotyczących interwencji państwa w tym zakresie; władze publiczne odgrywają bowiem ważną rolę w zaspokojeniu potrzeb w dziedzinie oświaty, zdrowia i budownictwa mieszkaniowego¹⁴.

Konsumpcję gospodarstw domowych czyli ludności szacuje się według kategorii dóbr i usług, zgodnie z podziałem przyjętym przy analizie produkcji. Konsumpcję tę rozbija się także według poszczególnych grup potrzeb (wyżywienie, ubrane, rozrywki itp.). Metoda przewidywania tej konsumpcji opiera się na prognozie demograficznej, która pozwala na określenie liczby gospodarstw domowych i jednostek konsumpcyjnych tych gospodarstw, oraz na elastyczności dochodowej popytu¹⁵.

Najtrudniej jest przewidzieć zmiany w strukturze cen; można tylko przewidzieć, że ceny usług wzrosną szybciej niż ceny innych dóbr.

Rachunkowość społeczna jest bardzo pomocna przy ustalaniu elastyczności dochodowej popytu, która odgrywa bardzo ważną rolę przy tego rodzaju przewidywaniach. Przy ustalaniu programów średniotermino-

¹³ Ibidem, s. 82.

¹⁴ E. Betout-Mossé, op. cit., s. 270.

¹⁵ Problem ten jest wyczerpująco analizowany w artykule: E. Lisle, *Les perspectives de la consommation dans le IV Plan*, w: *Consommation 1962*, nr 2.

wych ważne są przede wszystkim relacje dynamiczne między wzrostem dochodów a konsumpcją, z podziałem na grupy produktów w dłuższym okresie czasu (kilka lat). Relacje tego typu można obliczyć przy pomocy danych rachunkowości społecznej z kilku lat. Dane te pozwalają na zbadanie zmian w konsumpcji pod wpływem ewolucji dochodów ludności¹⁶.

Szacunku popytu finalnego administracji dokonuje się na podstawie oceny wydatków, oddzielnie dla potrzeb wojskowych i cywilnych, przy czym wydatki cywilne rozbite są na poszczególne działy (22). Następnie cały popyt globalny dzieli się na 28 kategorii produktów według „współczynników technicznych konsumpcji”, obliczonych na podstawie obserwacji lat poprzednich; dane do tych obliczeń dostarcza także rachunkowość społeczna¹⁷.

Dokonano także szacunku inwestycji sektora administracji z podziałem na grupy funkcyjne (wyposażenie oświaty, służby zdrowia, komunikacja tp.) oraz według pewnych grup produktów (zgodnie z podziałem przyjętym przy analizie produkcji).

Przy szacunku inwestycji produkcyjnych posłużono się współczynnikiem kapitochłonności według formuły:

$$I_t = D_0 [(1+r_a)^t - 1] \cdot k'$$

gdzie k' oznacza makroekonomiczny współczynnik kapitochłonności¹⁸.

Posłużono się tutaj także metodą bezpośrednich szacunków wielkości produkcji określonych gałęzi gospodarczych, dokonanych przez ekspertów, oraz rachunkiem opartym na stosunku między inwestycjami a przychodami, biorąc pod uwagę zmiany w strukturze wewnętrznej gałęzi oraz ewolucję technologiczną¹⁹.

Największe trudności sprawia programowanie wymiany z zagranicą, a to ze względu na sam charakter zjawisk, które leżą u podstaw ewolucji handlu zarganicznego, oraz ze względu na brak dostatecznej informacji statystycznej w tym zakresie.

Przewidywanie ewolucji handlu zagranicznego opiera się na przyjętych a priori hipotezach zmian instytucjonalnych (np. dotyczących Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej) oraz przyszłych fluktuacji koniunkturalnych. Przewidywania te dotyczą wymiany towarowej, transakcji „niewidzialnych” oraz sald płatności bieżących. Dotyczą one dużych grup towarowych według nomenklatury przyjętej w analizie produkcji,

¹⁶ Zob. *Lois de consommation statiques et dynamiques*, w: *Etudes de Comptabilité Nationale* 1961, nr 2, s. 70 i n. oraz por. E. Betout-Mossé, op. cit., s. 273.

¹⁷ *Ibidem*, s. 270.

¹⁸ S. Kruszczyński, op. cit., s. 82.

¹⁹ E. Betout-Mossé, op. cit., s. 273.

oddzielnie dla importu i eksportu, oraz z podziałem na strefy geograficzne.

Import surowców i półfabrykatów oszacowany jest z uwzględnieniem potrzeb gospodarki narodowej, na podstawie sporządzonych uprzednio bilansów materiałowych. Import produktów gotowych określa się uwzględniając popyt wewnętrzny oraz warunki konkurencji międzynarodowej. Przy określaniu eksportu bierze się pod uwagę wzrost popytu wewnętrznego u podstawowych kontrahentów oraz projektowaną pomoc gospodarczą dla zagranicy²⁰.

Po ustaleniu wielkości produktu globalnego na podstawie stopy wzrostu, a następnie po określeniu struktury jego zużycia w sposób wyżej przedstawiony, przechodzi się ponownie do szacunku wielkości początkowej, tj. dochodu narodowego brutto. Można bowiem ustalić wtedy produkcję niezbędną w każdej gałęzi gospodarki narodowej, dodając do popytu finalnego (konsumpcja ludności, administracji itp.) zapotrzebowanie na zaspokojenie konsumpcji pośredniej. Konsumpcję pośrednią oblicza się przy pomocy tablicy przepływów międzygałęziowych, uwzględniając przewidywane zmiany współczynników technicznych produkcji, dokonywane pod wpływem postępu technicznego oraz przewidywanej substytucji produktów. Rachunkowość społeczna dzięki tablicy input-output staje się więc podstawą do stopniowej korekty poszczególnych elementów składowych dochodu narodowego²¹. Spełnia ona także zadania zapewnienia wewnętrznej zgodności między poszczególnymi wielkościami składowymi a wielkością finalną.

Następnym etapem prac nad programem ekonomicznym jest ustalenie dla każdego z trzech wariantów dochodu narodowego brutto niezbędnej siły roboczej. Wychodzi się tutaj z założenia, że zatrudnienie jest ilorazem produkcji przez wydajność (produkcja = zatrudnienie X wydajność). Wielkość produkcji jest znana, a współczynnik wzrostu wydajności pracy można obliczyć opierając się na projektowanych programach inwestycyjnych dotyczących postępu technicznego i badań naukowo-technicznych; należy tutaj uwzględnić także zmiany w kwalifikacjach pracowników.

Przewidywane zatrudnienie należy rozpatrywać z trzech punktów widzenia: podziału pracowników według gałęzi gospodarczych, według poziomu kwalifikacji oraz według rozmieszczenia przestrzennego²².

Ustalenie zapotrzebowania na siłę roboczą wymaga dodatkowych badań i studiów, wykraczających poza rachunkowość społeczną w do-

²⁰ H. Jarosławska, op. cit., s. 42.

²¹ S. Kruszczyński, op. cit. s. 84 i 85.

²² Zob. J. Fourastié, J.P. Courthéoux, *La planification économique en France*, Paryż 1963, s 81 i n.

tychczasowym ujęciu. W tym celu potrzebne są przede wszystkim dokładne prognozy demograficzne, a jak wiadomo, „kapitał ludzki” nie jest brany pod uwagę w rachunkowości społecznej.

W ten oto właśnie sposób można ustalić równowagę rzeczową w ostatnim roku planu, niezbędną dla zapewnienia wewnętrznej zgodności poszczególnych elementów planu. Zakładając określoną stopę wzrostu, ustala się strukturę popytu finalnego, badając przy tym poziom inwestycji niezbędnych dla zrealizowania produkcji potrzebnej do zaspokojenia potrzeb finalnych oraz konsumpcji pośredniej (przepływy międzygałęziowe), niezbędnych dla osiągnięcia nakreślonych wielkości produkcji. W końcowym etapie określa się zapotrzebowanie na siłę roboczą potrzebną do zrealizowania zaplanowanej produkcji w poszczególnych gałęziach gospodarczych, biorąc pod uwagę ewolucję wydajności pracy, która z kolei wiąże się z planem inwestycyjnym. Ujawniają się wtedy możliwości powstawania napięć lub braku równowagi między poszczególnymi wielkościami makroekonomicznymi, przy założeniu określonej stopy wzrostu; należy wówczas zmienić dane założenia na bardziej dogodnie z punktu widzenia zapewnienia ogólnej równowagi rzeczowej²³.

Następnym etapem w opracowaniu programu rozwoju gospodarczego jest ustalenie równowagi finansowej. Chodzi tutaj o zbadanie, czy omawiana powyżej równowaga rzeczowa ma szanse realizacji, biorąc pod uwagę mechanizm i instytucje podziału oraz zużytkowania dochodów pieniężnych, czy suma dochodów, a przede wszystkim oszczędności będzie wystarczająca i trafi do odpowiednich użytkowników, którzy gwarantują realizację projektowanych inwestycji. Trzeba bowiem pamiętać, że w gospodarce kapitalistycznej produkcja realizuje się poprzez dochody ujmowane w strumieniu finansowe, na które państwo nie ma bezpośredniego wpływu i które docierają do podmiotów gospodarczych dysponujących nimi swobodnie. W tej sytuacji należy określić warunki, jakim musi odpowiadać mechanizm obiegu dochodów i finansowania rozwoju produkcji. Należy więc ustalić przede wszystkim wysokość dochodów i oszczędności podstawowych sektorów gospodarczych (ludności, przedsiębiorstw, administracji i zagranicy). Następnie należy zbadać, czy strumienie finansowe zostaną podzielone zgodnie z wymaganiami planu oraz zgodnie z interesami „oszczędzających” i inwestorów. Odpowiednia suma oszczędności poszczególnych podmiotów gospodarczych nie przesądza jeszcze o realizacji zaplanowanych celów produkcyjnych i inwestycyjnych. Zużytkowanie tych oszczędności musi być zgodne z funkcjonowaniem mechanizmów finansowych oraz z interesem „oszczędzających” i inwestorów.

²³ Por. N. Susini, *La comptabilité économique et l'élaboration du plan*, Le Bulletin de l'Administration des Finances 1962, nr 18, s. 9.

W zakresie możliwości osiągnięcia równowagi finansowej przedmiotem badań jest poziom i struktura dochodów i wydatków pieniężnych podstawowych sektorów gospodarczych z punktu widzenia rachunkowości społecznej, tj. przedsiębiorstw, gospodarstw domowych, administracji i zagranicy²⁴. Musi być zachowana równowaga między stroną przychodową a rozchodową tych sektorów, co z kolei uwarunkowane jest równowagą przepływów finansowych między omawianymi sektorami. Najważniejsza na tym etapie prac jest jednakże równowaga globalna między oszczędnościami a inwestycjami. Przy badaniu tej równowagi należy brać pod uwagę mechanizm instytucji finansowych (tzw. pośredników finansowych), od którego zależy ukształtowanie się strumieni finansowych. Do tego celu służą tablice operacji finansowych, które w przypadku Francji są częścią składową oficjalnej rachunkowości społecznej²⁵. Zadanie ich polega właśnie na skonfrontowaniu potrzeb i możliwości finansowania różnych podmiotów gospodarczych z działalnością pośredników finansowych. W ten sposób rachunkowość społeczna dostarcza narzędzia dla ustalenia wewnętrznej zgodności różnych wielkości makroekonomicznych, dotyczących równowagi finansowej gospodarstwa narodowego.

Należy jednak podkreślić, że metoda dotychczas stosowana w tej dziedzinie jest bardzo niedoskonała. Brak jest przede wszystkim znajomości danych z przeszłości. Statystyki finansowe są bardzo ubogie i niejednorodne; w związku z tym brak jest informacji dotyczących różnych relacji między poszczególnymi wielkościami finansowymi, mogącymi służyć za podstawę przyszłego przewidywania. Procesy finansowe są szczególnie podatne na działanie żywiołu i państwo kapitalistyczne nie ma bezpośredniego wpływu na nie.

Po ustaleniu równowagi rzeczowej i finansowej trzech wariantów, władza polityczna dokonuje wyboru jednego z nich²⁶. Następnie tzw. komisje modernizacji opracowują perspektywy rozwojowe poszczególnych gałęzi gospodarczych w ramach ogólnej hipotezy wzrostu wybranej przez rząd²⁷. Rachunkowość społeczna stanowi tutaj instrument kontroli zapewnienia wewnętrznej zgodności przewidywań gałęziowych; wyznacza ona ogólne ramy dla ustanowienia prognoz poszczególnych komisji, a na-

²⁴ S. Kruszczyński, op. cit., s. 85—86.

²⁵ Zob. *Les tableaux d'opérations financières dans la comptabilité nationale française*, Etudes de Comptabilité Nationale 1961, nr 2, s. 28 i n.

²⁶ W przypadku IV planu francuskiego władze wybrały wariant oscylujący między 4,5% a 6% stopą wzrostu, a mianowicie 5,5%. (Por. S. Kruszczyński, op. cit., s. 85).

²⁷ J. Fourastié, J.-P. Courthéoux, op. cit., s. 100. Na temat roli komisji modernizacji zob. S. Kruszczyński, op. cit., s. 78.

stąpienie jest instrumentem syntezy i zapewnienia wewnętrznej zgodności prac tych komisji²⁸.

Komisje przystępujące do prac nad ustaleniem programu rozwoju odnośnego sektora otrzymują pewne dyrektywy dotyczące globalnej stopy wzrostu, jak również dotyczące hipotezy zmiany struktur instytucjonalnych kraju oraz przyszłej, projektowanej ewolucji wyposażenia socjalnego, długości dnia roboczego itp. Ponadto komisje otrzymują kwestionariusz w postaci tablicy rachunkowości społecznej, który muszą wypełnić respektując pewne konwencje techniczno-rachunkowe w zakresie szacunków produkcji, importu itp. Wreszcie, otrzymują one rachunki prowizoryczne roku końcowego, z podziałem gospodarstwa narodowego na 27 gałęzi.

Opierając się na tych dokumentach komisje przystępują do pracy w dwóch kolejnych etapach: najpierw do szacunku rezultatów przeszłości w danej gałęzi, a następnie do przewidywania przyszłej ewolucji.

Największą trudność sprawia tutaj właściwa korelacja danych statystycznych danej gałęzi czy sektora z danymi rachunkowości społecznej. Przejście od wielkości resortowych do danych rachunkowości społecznej utrudniają pewne konwencje, jakimi posługuje się rachunkowość społeczna. Dotyczy to na przykład produkcji dóbr pośrednich dla potrzeb innych gałęzi produkcyjnych. Dane te wyeliminowane są z obliczeń rachunkowości społecznej. W związku z tym szacunki produkcji w ujęciu rachunkowości społecznej są mniejsze od danych organizmów resortowych (ministerstwa, związki przedsiębiorców, związki zawodowe), które w swych obliczeniach globalnej produkcji uwzględniają także produkcję pośrednią.

Po ustaleniu przez komisję programu rozwojowego poszczególnych gałęzi i sektorów, przez wypełnienie kwestionariusza opartego na układzie rachunkowości społecznej przechodzi się do prac nad sporządzeniem syntezy dotychczasowych przewidywań. Należy tutaj skonfrontować przede wszystkim dane komisji z pierwszym szkicem rozwoju gospodarczego²⁹.

Prace nad syntezą planu powinny iść w trzech kierunkach³⁰:

1. zapewnienia wewnętrznej zgodności celów i środków dla planowanego roku, w przypadku planowania francuskiego — na ostatni rok planu; chodzi więc tutaj o równowagę gospodarstwa narodowego w ostatnim roku planu;

2. sprawdzenie, czy zaplanowany wzrost może być osiągnięty w przewidzianym czasie, oraz zbadanie, w jaki sposób projektowana stopa

²⁸ N. Susini, op. cit., s. 16.

²⁹ J. Fmirastie, J.-P. Courthéoux, op. cit., S. 101.

³⁰ Por. P. Bénard, *Problèmes et instruments de synthèse d'un plan indicatif*. Cahiers de l'ISEA 1958, nr 67, s. 6.

wzrostu wpłynie na strumienie gospodarcze kraju związane z ogólną równowagą gospodarczą; chodzi więc o zapewnienie właściwego wzrostu całej gospodarki narodowej;

3. dokonanie wyboru celów i środków z punktu widzenia optimum, przy czym kryterium tego optimum ekonomicznego jest największa wydajność; należy jednak pamiętać, że optymalna społeczna wydajność zastosowania czynników produkcji nie jest równoznaczna z największą rentownością³¹.

Przy badaniu równowagi należy zweryfikować wszelkie relacje makroekonomiczne (rachunkowe, technologiczne). Rachunkowość społeczna stanowi w tym zakresie bardzo dogodne ramy dla zbadania wewnętrznej zgodności różnych wielkości makroekonomicznych, obejmuje ona bowiem całokształt „strumieni” gospodarstwa narodowego.

„Test” równowagi ma charakter statyczny, natomiast plan powinien zapewniać także właściwy rozwój całej gospodarki narodowej. Niezbędna byłaby więc nie tylko równowaga na ostatni rok planu, ale również równowaga dynamiczna w czasie realizacji całego planu. W przypadku planu francuskiego zbadanie tego warunku jest utrudnione, a nawet niemożliwe, gdyż brak jest, jak to określa S. Kruszczyński, „tzw. ścieżek przejścia gospodarki francuskiej ze stanu roku wyjściowego do stanu roku końcowego”³².

Syntezy planu dokonuje się w dwóch wariantach: w wyrażeniu rzeczowym oraz wyrażeniu finansowym. Równowagę gospodarstwa narodowego w wyrażeniu rzeczowym bada się przy jego podziale na 65 gałęzi gospodarczych. Między danymi poszczególnych komisji występują często niezgodności. Komisarz Generalny Planowania musi dokonywać wtedy arbitrażu między komisjami; arbitraż taki jest niezbędny dla zapewnienia wewnętrznej zgodności różnych danych pochodzących z różnych źródeł.

Synteza w wyrażeniu finansowym polega na zbadaniu warunków finansowych realizacji poprzednio ustalonej równowagi w dobrach i usługach.

Synteza prac komisji nie polega tylko na sumowaniu ich szacunków. W tej fazie prac nad planem należy uzupełnić szereg informacji, prostować i uzgadniać szacunki poprzez rozliczne konfrontacje³³.

Na tym etapie prac rachunkowość społeczna dostarcza ram dla badań równowagi gospodarczej oraz informacji o kształtowaniu się szeregu relacji w przeszłości, co ma dużą wagę dla oceny prawdopodobieństwa różnych danych dotyczących przyszłości.

³¹ Spełnienie więc tego wymogu w gospodarce kapitalistycznej, kierującej się zasadą maksymalnego zysku jest niemożliwe.

³² S. Kruszczyński, op. cit., s. 93.

³³ E. Betout-Mossé, op. cit., s. 296 i 207.

Z powyższego wynika, że pianiści francuscy nie używają modeli ekonometrycznych dla przewidywania przyszłego rozwoju gospodarki narodowej; można nawet mówić o niechęci ekonomistów francuskich do ogólnych modeli ekonometrycznych. Ich zdaniem, modele te są zbyt proste dla tłumaczenia rzeczywistości i oświetlenia działalności władz publicznych w zakresie polityki gospodarczej. Szereg czynników wzrostu gospodarczego pozostaje poza modelami.

Relacje strukturalne oraz wartości numeryczne parametrów tych modeli ustalone na podstawie danych z przeszłości, kształtujących się w odmiennych warunkach technicznych i ekonomicznych niż te, które będą miały miejsce w przyszłości, co umniejsza wartość poznawczą i praktyczną tych modeli.

Przeszkodami we wzroście gospodarczym są napięcia społeczno-ekonomiczne, inflacyjne, które nie mogą być ujęte w wyrażeniu ilościowym, a nie wolno o nich zapominać przy przewidywaniu przyszłego rozwoju gospodarczego³⁴.

Mimo tych mankamentów, w szeregu krajów kapitalistycznych stosuje się jednak modele ekonometryczne dla ustalenia prognoz długoterminowych i związanych z nimi programów rozwoju gospodarczego.

W Wielkiej Brytanii zespół ekonomistów pod kierunkiem prof. R. Stone'a z Cambridge opracował model ekonometryczny dla długoterminowych prognoz gospodarki brytyjskiej. Podobnie jak w przypadku planu francuskiego, chodzi tutaj o ustalenie poziomu dochodu narodowego oraz wielkości popytu końcowego na produkty poszczególnych działów gospodarki narodowej w roku, na który dokonywana jest prognoza³⁵. Tutaj poziom dochodu narodowego w wybranym roku wynika również z przyjętej rocznej stopy wzrostu.

We Włoszech przystąpiono także w r. 1961 do opracowania programu rozwoju gospodarczego kraju do r. 1970, na podstawie modeli makroekonomicznych. Sięgnięto tutaj do dorobku ekonometrycznego Harroda i Domara i skonstruowano cały układ równań z wieloma zmiennymi endogenicznymi i parametrami. Model ten nie uwzględnia jednak zmian strukturalnych w produkcji, wpływu postępu technicznego ani czynników instytucjonalnych. Nie obejmuje on także programów sektorowych i regionalnych, co w warunkach włoskich jest szczególnie ważne³⁶.

Największe doświadczenie w stosowaniu modeli ekonometrycznych w planowaniu gospodarczym ma niewątpliwie Holandia, gdzie w okresie

³⁴ Por. J. Bénard, *Production et dépenses intérieures de la France en 1970*, w: *Europe's Future in Figures*, i Amsterdam 1962, s. 104—105.

³⁵ Zob. Z. Pawłowski, „Rocket” — model ekonometryczny dla długoterminowych prognoz stanu gospodarki brytyjskiej, *Ekonomista* 1962, nr 2, s. 412.

³⁶ H. Jarosławska, op. cit., s. 44 i 45.

powojennym opracowuje się plany roczne. Model holenderski zawiera około czterdziestu równań z wieloma zmiennymi endogenicznymi i wieloma parametrami wskazującymi na strukturę gospodarczą kraju³⁷.

We wszystkich tych przypadkach rachunkowość społeczna stanowi podstawowe źródło informacji o danych potrzebnych w tych modelach ekonometrycznych. Dostarcza ona bowiem danych o sytuacji gospodarczej stanu wyjściowego (np. istniejący poziom i struktura dochodu narodowego) oraz służy do obliczenia różnych współczynników struktury społeczno-gospodarczej kraju, wchodzących do modelu jako jego część składowa. Fakt, że rachunkowość społeczna dostarcza jednorodne dane na przestrzeni dłuższego okresu czasu, pozwala na wyciąganie wniosków w odniesieniu do prawidłowości kształtowania się omawianych współczynników. Oczywiście, należy tutaj pamiętać zawsze o niebezpieczeństwie przenoszenia współczynników struktury z przeszłości do przewidywań przyszłego rozwoju gospodarczego. Zmiany, jakie należałoby uwzględnić, są niekiedy trudne do przewidzenia, a prawie zawsze dokonują się w tempie znacznie szybszym aniżeli w przeszłości.

Rachunkowość społeczna jest nie tylko narzędziem niezbędnym do opracowania programów gospodarczych, lecz także instrumentem kontroli ich wykonania. Rachunkowość społeczna, dostarczająca informacji o podstawowych wskaźnikach gospodarstwa narodowego, pozwala na dokonywanie konfrontacji osiągniętych rezultatów z zadaniami ustalonymi w planie. Konfrontacji tej można dokonywać na koniec okresu objętego planem bądź też na koniec każdego roku planu (jeżeli plan przewiduje zadania w przekroju rocznym). W tym ostatnim przypadku ustalenie na podstawie danych rachunkowości społecznej rozbieżności między planem a wykonaniem pozwala na przedsięwzięcie przez państwo odpowiednich kroków dla zlikwidowania tych rozbieżności.

Należy pamiętać przy tym, że rachunkowość społeczna, choć ma duże znaczenie przy opracowaniu i kontrolowaniu wykonania planu, nie jest jedynym narzędziem w tym zakresie. Niezbędne są tutaj inne źródła informacji oraz wiele różnych zabiegów planistycznych. Rachunkowość społeczna ma bowiem wiele braków i jest narzędziem bardzo niedoskonałym.

Rachunkowość społeczna stanowi usystematyzowane i wewnętrznie zgodne źródło informacji statystycznych. Wartość jej jako narzędzia opisu przeszłości oraz przewidywania przyszłego rozwoju zależy od wartości informacji statystycznych, na których się opiera. Nieściskość lub

³⁷ Por. J. Tinbergen, *La planification aux Pays-Bas*, w: *La planification en cinq pays de l'Europe Occidentale et Orientale*, Turyn 1962, s. 54 i 55.

brak informacji statystycznych potrzebnych rachunkowości społecznej zmniejsza jej wartość poznawczą i tym samym wartość praktyczną³⁸.

Rachunkowość społeczna przyjmuje w swoich założeniach pewną stałość struktury społeczno-gospodarczej kraju; układ ramowy rachunkowości społecznej opiera się na strukturze społeczno-gospodarczej obserwowanej w przeszłości. Może to stanowić walne założenia tylko w krótkim okresie czasu. Natomiast założenie to jest nie do przyjęcia, gdy plan obejmuje dłuższy okres czasu. W długim okresie czasu zmienia się bowiem struktura społeczno-gospodarcza kraju, np. w wyniku nowych pociągnięć polityczno-gospodarczych państwa (powiększenie sektora zracjonalizowanego, zmiany w redystrybucji dochodu narodowego itp.). W celu bardziej precyzyjnego odzwierciedlenia rzeczywistości gospodarczej kraju, zmianom tym powinny towarzyszyć zmiany w układzie rachunkowości społecznej. Tymczasem zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej kraju są trudne do przewidzenia i tym samym do uwzględnienia w rachunkowości społecznej. Ten pewnego rodzaju „konserwatyzm” rachunkowości społecznej umniejsza niewątpliwie wartość praktyczną rachunkowości jako instrumentu opracowania planu.

Ponadto szereg bardzo ważnych elementów sytuacji gospodarczej kraju znajduje się poza zasięgiem rachunkowości społecznej. Nie uwzględnia ona przede wszystkim elementów socjalnych i demograficznych, które niewątpliwie odgrywają bardzo ważną rolę przy przewidywaniu przyszłego rozwoju gospodarczego kraju. Rachunkowość społeczna nie jest rachunkowością socjalną. Dotychczasowy podział podmiotów gospodarczych na przedsiębiorstwa, ludność i administrację nie jest wystarczający z punktu widzenia podziału dochodów pomiędzy klasy i grupy społeczne, tymczasem znajomość tego podziału w przyszłości jest niezbędna przy ustalaniu różnych wielkości makroekonomicznych w planie gospodarczym; od tego podziału zależy między innymi realność planu w zakresie wielkości i struktury spożycia oraz inwestycji.

Przy opracowaniu planów gospodarczych odczuwa się także brak regionalnej rachunkowości społecznej. Dotychczas rachunkowość społeczna dostarcza informacji tylko w skali całego kraju; brak jest informacji regionalnych, które oczywiście musiałyby być powiązane z rachunkowością ogólnokrajową. Tymczasem plany gospodarcze we wszystkich krajach coraz szerzej uwzględniają rozwój poszczególnych regionów kraju, a do tego właśnie potrzebne są informacje statystyczne w postaci rachunkowości społecznej tych regionów.

Przy opracowywaniu planów przydałaby się bardzo rachunkowość „ka-

³⁸ E. Betout-Mossé, op. cit., s. 298.

pitału społecznego"³⁹, przede wszystkim rachunkowość majątku produkcyjnego. Ten system rachunkowości byłby szczególnie cenny przy przewidywaniach inwestycji oraz przy badaniu związków między inwestycjami a produkcją. Niestety, ani teoria, ani praktyka kapitalistyczna nie znalazły zadowalającej, adekwatnej metody estymacji majątku narodowego⁴⁰.

Rachunkowość społeczna dostarcza dla potrzeb planowania całe serie danych statystycznych w ciągu dłuższego okresu czasu. Są to jak gdyby „zastygłe” obrazy gospodarki narodowej w różnych okresach czasu. Jednakże sama rachunkowość społeczna nie potrafi dać wytłumaczenia związków dynamicznych między różnymi zjawiskami i procesami gospodarczymi ujętymi w tej rachunkowości. Nie jest ona w stanie wskazać czynników wzrostu gospodarczego mających zasadnicze znaczenie w planowaniu gospodarczym. W tym celu potrzebna jest teoria ekonomiczna. Rachunkowość społeczna nie jest w stanie zastąpić teorii ekonomicznej; może być ona jedynie narzędziem analizy w służbie teorii ekonomicznej. Postępy w metodologii planowania gospodarczego zależą przede wszystkim od postępów teorii ekonomicznej, a w mniejszym stopniu od postępów samej rachunkowości społecznej⁴¹.

Należy także zdawać sobie sprawę, że mimo udoskonaleń, które są możliwe z punktu widzenia metodologii planowania, a nawet mimo pewnych osiągnięć w praktyce — planowanie w gospodarce kapitalistycznej nie może być nigdy planowaniem w pełni efektywnym. Na przeszkodzie stoi tutaj prywatna własność środków produkcji, która powoduje to, że przedsiębiorcy kapitalistyczni podejmują produkcję i inwestycje tylko wtedy, kiedy przedsięwzięcia te wydają się im rentowne⁴². A kryterium zysku w skali przedsiębiorstwa nie zapewnia optymalnej produktywności gospodarki jako całości. Stąd też planom gospodarczym w kapitalizmie nie uda się zrealizować programu produkcyjnego i inwestycyjnego, który w pełni odpowiadałby potrzebom gospodarki narodowej.

³⁹ Z. Kowalczyk, op. cit., s. 207.

⁴⁰ Ibidem, s. 208

⁴¹ E. Betout-Mossé, op. cit., s. 299-300.

⁴² Por. J. Górski, M. Nasiłowski, Z. Sadowski, W. Sierpiński, *Ekonomia polityczna. Zarys popularny*, Warszawa 1964, s. 417.